

Globaalistuvan talouden ympäristömoraali

Petteri Vihervaara

Talouden globalisaatio on ollut monesti esillä viime aikaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa. Työpaikkojen siirto ulkomaille konsernien sisällä tai ulkoistamalla tuotantoa, piensijoitustoiminnan arkipäiväistyminen, yhdysvaltalaisten eläkerahastojen rantautuminen suomalaisyritysten omistajiksi ja räjähdysmäisesti voimistunut ilmastonmuutoksesta huolestuminen ovat esimerkkejä suurimmista kansalaisia koskettaneista huolenaiheista, jotka kytkeytyvät tiiviisti kansainvälisten yritysten toimintaan.

Ilmastonmuutoksen aiheuttama ajattelu tarjoaa mahdollisuuksia myös muiden aiemmin unohdettujen ympäristöongelmien yhteiskunnalliseen käsittelyyn. Tarkastelen tässä kirjoituksessa globaalistuvan talouden ympäristömoraalia ja hahmottelen tärkeimpiä yritystoiminnan ja ekosysteemien kohtaamisesta seuraavia ympäristövaikutuksia.

Yritysjohdon laiva kääntyy

Talouden ja moraalin suhdetta ovat tarkastelleet lukuisat tutkijat ja yhteiskuntakriitikot, ja jo taloustieteen isä Adam Smith (1759) puhui yhteiskuntaa ohjaavasta näkymättömästä kädestä. Yritysten yhteiskuntavastuu ja vastuullinen liiketoiminta ovat kasvaneet 1980- ja 1990-luvulla olennaiseksi osaksi monien suurten kansainvälisten yritysten strategianmuodostusta. Ympäristökysymykset nousivat yhteiskuntavastuusta käytävän keskustelun keskiöön 1970-luvulla, kun havahduttiin kemikalisoitumisen aiheuttamiin vaikutuksiin. Sitä seurasi keskustelu yritysten sosiaalisesta ja taloudellisesta vastuusta.

Ympäristöhuolista viimeisin – ja talousvaikutuksiltaan epäilemättä massiivinen – on lopulta kansainvälisestikin myönnetty ilmastonmuutos, jonka vaikutukset ympäristölle ja ekosys-

teemien toiminnalle ovat laaja-alaisia. Vaikka tutkijat ovat puhuneet ilmastonmuutoksesta jo yli kymmenen vuoden ajan ja Kioton ilmastositomuksen pöytäkirja allekirjoitettiin vuonna 1997, on suomalaisenkin yritysmaailman johdoporrass alkanut kääntyä ilmastonmuutoksen vaatimaan realismiin ja strategisiin toimenpiteisiin viimeisen kahden vuoden aikana. Se on tapahtunut yllättävän nopeasti ”kapteeni” Jorma Ollilan johdolla (*Helsingin Sanomat* 28.1.2007), mihin epäilemättä on myös vaikuttanut brittiläisen talousguru Sir Nicholas Sternin (2007) raportti ilmastonmuutoksen taloudellisista vaikutuksista.

Kiinanjokidelfiini ja pirstoutuva vastuu

Ihminen on maapallon evolutiivisessa historiassa poikkeuksellinen laji, sillä se on pystynyt kekseliäisyytensä ansiosta levittäytymään kaikille mantereille ja selviytymään äärimmäisissäkin olosuhteissa. Ilmastonmuutoksen aikakausi saattaa olla ensimmäinen kerta, kun ihminen muuttaa elinympäristöään niin suuressa mittakaavassa ja nopeasti, etteivät yhteiskunnalliset rakenteet, kuten urbaanit alueet, maataloustuotanto ja muut luonnon resursseista riippuvaiset elinkeinot, ehdi sopeutumaan tai siirtymään muutoksen tieltä soveliaampiin biotooppeihin. Pienemmässä mittakaavassa ihmiset – paikalliseen elinkeinon pohjautuvat ihmisyyhteisöt – ovat toki voineet kuluttaa resurssinsa loppuun ja tuhoutua, ja monet muut lajit ovat kuoleet sukupuuttoon ihmisten aiheuttamien ekosysteemimuutosten seurauksena. Viimeisin törkeä esimerkki on Jangtsejoessa eläneen kiinanjokidelfiinin kuoleminen sukupuuttoon, johon joen ekosysteemiä vahingoittaneella teollisuudella on ollut suora vaikutus ylikalastuksen ja laivaliikenteen ohella (*YLE Uutiset* 14.8.2007).

Tarkastellaan kiinanjokidelfiini-esimerkkiä

hieman tarkemmin. Moraaliajattelun kannalta suurin osa maailman ihmisistä pitää yli 20 miljoonaa vuotta seudulla eläneen, eläväksi fossiiliksi luokitellun delfiinin katoamista maapallon lajistosta vääränä ja tuomittavana, mutta kenen siitä pitäisi olla vastuussa? Vastuullisuuden ongelmana on se, että ihmisten sosiaaliset verkostot ja yhteiskunnalliset järjestelmät ovat monimutkaisia. Systeemiajattelun keinoin voidaan hahmottaa kokonaisuuden kannalta merkittäviä osatekijöitä, jotka ovat johtaneet viimeisen delfiinyksilön kuolemaan, mutta vastuu jakautuu jäljitettäessä niin pieniin osatekijöihin, ettei tapahtuman voida sanoa olleen kenenkään syytä.

1980-luvulla delfiinejä arvioitiin elävän joesa vielä 400 yksilöä. Tärkeimpiä syitä delfiinien tuhoon ovat olleet salametsästyks, liikkakalastuksesta johtuva saaliskalojen kantojen väheneminen, lisääntynyt veneliikenne, maailman suurimman vesivoimalan eli Kolmen rotkon padon rakentaminen sekä joen varrella toimivien yli 10 000 kemikaalitehtaan päästöistä ja muusta saastumisesta johtuva vedenlaadun ja ravintoverkkojen heikkeneminen. Jangtsejoella on arvioitu sattuvan onnettomuuksia joka toinen päivä, joiden seurauksena myrkyllisiä kemikaaleja pääsee valumaan vesistöön (YLE Uutiset 12.9.2006). Edellä lueteltujen osallisten toiminta on ollut suoraviivaista vaikuttamista paikallisiin olosuhteisiin, eikä esimerkiksi kalastajilla ole välttämättä tietoa kalakantoja säätelevistä tekijöistä tai vaihtoehtoja olla kalastamatta. Sama tiedonpuute rajoittaa kemikaalitehtaan johtajaa ymmärtämästä tahallisten tai tahattomien päätösten ekosysteemille aiheuttamia vaikutuksia. Yhä vaikeammaksi käy tuotanto-olosuhteiden arvioiminen, kun edetään tuotteen – vaikkapa kalasäilykkeen tai shampoon – jalostus- ja jakeluketjussa tehtaalta tukkukauppiaan ja jälleenmyyjän kautta lopulliseen eurooppalaiseen käyttäjään. Shampooa ostavaa perheenäitiä on kai kohtuutonta syyttää delfiinien sukupuutosta, vai onko?

Kenellä on valta ja vastuu?

Poliittisten päätösten toimeenpanosta vastaavat ihmiset ovat mielestäni paikallistason tiedonpuutteesta kärsiviä toimijoita suuremmassa vastuussa ympäristön tilan huononemisesta kehittyvissä kehitysmaissa, missä ympäristöpoliittisten ohjauskeinojen ja seurantajärjestelmien puutteet aiheuttavat ongelmia, vaikka puutteet olisivatkin seurausta heikosta yhteiskuntajär-

jestyksestä. Palataksemme globaalisti toimivien yritysten moraalisiin, tällä toisella valtahierarkkilla, eli yritysten ja valtioiden, tasolla avautuu mahdollisuus yritysten moraalisiin vertailuihin ja irtiottoihin kilvoiteltaessa yhteiskuntavastuullisessa toiminnassa. Lobbaajien ammattikunta muodostaa eturintaman tällä poliittisen valta-pelin tasolla, ja monien lobbaajien rahoitus on peräisin yrityksiltä.

Globalisaatiokeskustelussa voidaan Heldin ja McGrewn (2005) mukaan erottaa globalistien ja globalisaation epäilijöiden ideaaliryhmät, joiden väliset näkökulmaerot vaikuttavat myös näkökannan edustajan käsitykseen talouden vallasta. Epäilijät ovat pitäneet talouden globaalistumista vain verhoavana terminä sille tosiasialle, että suurin osa monikansallisten yritysten pääkonttoreista sijaitsee edelleen Yhdysvalloissa, Euroopassa ja Japanissa (Rugman 2001), vaikka tuotanto onkin siirtynyt monin paikoin mm. Kiinaan ja Aasian maihin. Verrattaessa monikansallisten yritysten varallisuudesta johtuvaa valtaa suhteessa valtioiden valtaan (jalostusarvo verrattuna kotimaiseen bkt:hen) voidaan todeta, ettei yksikään yritys pääse maailman neljänkymmenen talouden listalle (Held & McGrew 2005; Wolf 2002). Tässä vertailussa yritysten ensimmäiseksi (sijalle 44) vuonna 2002 nousi Wal-Mart Stores, toiseksi (sijalle 48) Exxon, kolmanneksi (sijalle 53) General Motors ja neljänneksi (sijalle 56) Mitsubishi. Vuosina 2006 ja 2007 neljän maailman suurimman yrityksen kärki on pysynyt samana: 1. Exxon Mobil, 2. General Electric, 3. Microsoft ja 4. Citigroup – kaikki ovat yhdysvaltalaisia (FT 500 2007).

Kolmannen ja korkeimman valtahierarkkisen tason muodostavat valtiotason ylittävät elimet, kuten YK ja Maailman kauppajärjestö WTO, joiden kautta kansalaiset, yhteisöt ja yksityisiä etujaan ajavat tahot pyrkivät yhdessä vaikuttamaan globaalin hallinnon toteuttamiseen ja sisältöihin (Rosenau 1990). Held ja McGrew (2005) kuitenkin huomauttavat, ettei suurimmalla osalla ylikansallisia liikkeitä ja kansalaisjärjestöjä ole samanlaisia taloudellisia ja poliittisia voimavaroja kuin useimmilla valtioilla ja monikansallisilla yrityksillä. Ylemmät valtahierarkialuokat saavat oikeutuksensa alemmilla tasoilla, joten voidaan ajatella, että valta palautuu viime kädessä valistuneille kansalaisille ja heidän muodostamilleen kansalaisjärjestöille sekä järjestöjen valistustyön myötä muillekin kansalaisille, siis yritysten tärkeimmille asiakkaille ja sidosryhmille. Demokraattiset valtiot ja vastuullisesti toimivat yritykset

käyttävät toki suurta valtaa kolmannen hierarkiatason organisaatioissa, mutta on muistettava, että nekin muodostuvat yksittäisten ihmisten arvojen ja päätösten tuloksena.

Koska arvot ovat vahvasti kulttuurisidonnaisia, on mahdollista, että vastuullisen liiketoiminnan käsitteen ja moraalisisäntöjen tulkinnassa voi olla suuriakin eroja vaikkapa maantieteellisten tai uskonnollisten ihmisryhmien välillä. Globaaleilla markkinoilla toimii myös laaja joukko yrityksiä, joiden toimintatavat eivät vastaa käsitystä vastuullisesta liiketoiminnasta. Lisäksi toimialojen välisessä vastuullisuuden korostamisessa on eroja. Perinteisesti kaivosteollisuus on mielletty toimialojen pahaksi pojaksi, erityisen kovaksi teollisuudeksi, jossa käytetään ympäristöä saastuttavia menetelmiä ja jossa yritysvastuusta ei ole vauhduttu ottamaan murhetta, kun taas (suomalainen) metsäteollisuus on kokenut täydellisen valkopesun, kun se on kunnostautunut yritysraportoinnissa ja pyrkimyksissään ekologiseen, sosiaaliseen ja taloudelliseen kestävyYTEEN. Monet metsäteollisuuden asiantuntijat myöntävät, että toimialan yritysten kasvaminen yhteiskuntavastuullisten toimijoiden kärkikaartiin on sidosryhmien, ennen kaikkea aktiivisten kansalaisjärjestöjen, ansiota.

Eurooppalaiset normit vai kaksoisstandardit?

Globalistuvan talouden mukanaan tuoma kiristyvä kilpailu luo yritysjohdolle paineita tuotannon tehostamiseen, mikä toisinaan tapahtuu ympäristön kustannuksella. Yritysjohtajan henkilökohtainen arvomaailma ei välttämättä toteudu hänen toimiessaan yritysjohtajan roolissa. Taloustieteen päämies-agenttiteoriassa hahmotellaan yrityksen johdon ja (osakkeen-)omistajien välisiä eturistiriitoja (Jensen & Meckling 1976; Hansson ym. 2003), ja teoriaa voidaan tarkastella myös ympäristökysymysten kannalta. Vaikka yritysjohto haluaisi toimia eettisesti, se ei aina uskalla tehdä ympäristöinvestointeja kulloinkin vallitsevassa kilpailutilanteessa, koska se pelkää osakkeenomistajien reaktioita ja oman asemansa menettämistä.

Ympäristöinvestointien ongelmana voi olla niistä saatavan kokonaistaloudellisen arvon vaikea määrittäminen. Investointi laskee ehkä yrityksen voittoennustetta lyhyellä aikavälillä, mutta pidemmällä ajallisella tarkastelulla siitä kertyy hyötyä investointikohteesta riippuen, mm. materiaali- ja energiasäästöinä,

vähentyneinä päästöinä, joiden arvo voidaan esimerkiksi hiilidioksidin osalta määrittää päästökaupassa, työntekijöiden ja paikallisasukkaiden alentuneina terveydenhoitokustannuksina sekä maineen kasvuna ja sitä kautta parantuneena myyntinä.

Monet toiminnot ja teollisuusprosessit ovat Euroopassa ympäristöluvan alaisia, ja luvat perustuvat parhaan käytettävissä olevan tekniikan (BAT) käyttämiseen (www.ymparisto.fi). Vaatimus perustuu ympäristön pilaantumisen ehkäisemisen ja vähentämisen yhtenäistämiseksi annettuun EU:n direktiiviin (ns. IPPC-direktiivi). Ympäristöhaittoja aiheuttavaa toimintaa on tarkasteltava myös kokonaisvaltaisesti. Päästöjä maaperään, ilmaan ja veteen sekä jätekysymystä ja energiatehokkuutta on arvioitava samankaltaisesti.

Yksi globaalistuvan talouden suurimmista pulmista on, miten kehittyviin maihin siirtyvän toiminnan ympäristönormit säilytetään eurooppalaisella vaatimustasolla, jos paikallislainsäädäntö ei sitä vaadi. Tähän epäkohtaan myös kansalaisjärjestöt ovat hanakasti puuttuneet, ja monia kansainvälisiä suuryrityksiä onkin syytetty – osin perusteettomastikin – ns. kaksoisstandardien ylläpidosta. Ongelmana eivät ehkä niinkään ole suuret eurooppalaiset tai yhdysvaltalaiset yritykset, joiden maine ei kestä ryvettymistä, vaan ennemminkin keskikokoiset ja pienet yritykset, jotka voivat toimia esimerkiksi suurempien alihankkijoina. Pienten toimijoiden valvominen on vaikeaa. Huolimatta ympäristömoraalia rikkovien toimijoiden kilpailuedusta kansainvälisiltä yrityksiltä tulee vaatia parhaiden mahdollisten tekniikoiden käyttöä ja eurooppalaisten ympäristönsuojelustandardien noudattamista, sillä lyhytnäköisistä laiminlyönneistä johtuvien paikallisten ekosysteemien romahduksella on heijastusvaikutuksia koko maapallon mittakaavassa. Ekosysteemiin päätyvät haitalliset aineet kertyvät ravintoketjuissa ja kulkeutuvat biologisten ja fysikaalisten prosessien mukana laajalle alueelle. Yritysvastuun kehittämisessä isoimmat yritykset ovat avainasemassa sääntöjen määrittäjinä ja esikuvina.

Kansainvälisellä politiikalla työkaluja ympäristövaikutusten arviointiin

Yksi tärkeimmistä toimijoista globaalistuvan talouden sääntöjen määrittelyssä on 30 jäsenmaan muodostama OECD eli Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö, jonka yleiseksi toimintatavoitteiksi on määritelty kes-

tävän taloudellisen kasvun ja työllisyyden edistäminen sekä hyvinvoinnin lisääminen (www.finlandunesco.org). OECD:ssä eri yhteiskuntapolitiikan sektorit nivoutuvat kansainvälisellä tasolla aiempaa lähemmin toisiinsa, esimerkiksi kauppapolitiikka vaikuttaa kansainvälisen kilpailupolitiikan toteuttamiseen ja verotus globaaliin ympäristöpolitiikkaan. Näkemystä yhdentyvistä maailmantaloudesta vastustavien epäilijöiden mukaan on syntymässä kolmikantaistuva talousmaailma, jonka keskuskeskukset ovat Eurooppa, Aasian ja Tyynenmeren alue sekä Pohjois- ja Etelä-Amerikka (Lloyd 1992; Rugman 2001). Tätä kehitystä vahvistaa vielä alueellistuminen, mitä ilmentävät sellaiset muodolliset rakenteet kuin Pohjois-Amerikan vapaakauppasopimus (NAFTA), APEC, MERCOSUR, ASEAN ja EU sekä monikansallisten ja kansallisten yhtiöiden alueelliset tuotanto- ja markkinointistrategiat (Thompson 1998). Kolmikantaistuminen toisi mukanaan uuden haasteen yritys vastuulle: kuinka ympäristöstandardit huomioidaan alueellisissa sopimuksissa?

Keskustelua kansainvälistyvän talouden yritys vastuusta on käyty jo vuosia, mutta standardien muodostuminen on hidaskas prosessi, joka edellyttää yhteiskunnallisen dialogin tueksi tutkimusta, koulutusta ja poliittista tahtoa. Vastuullisen liiketoiminnan mantraa ekologisen, sosiaalisen ja taloudellisen peruspilareiden kantavasta voimasta on jo toistettu niin kauan, että näillä osa-alueilla pitäisi mennä eteenpäin, syvemmälle yksityiskohtiin ja käytännön toimenpiteisiin. Esimerkiksi tuotteiden ja prosessien ympäristövaikutusten osalta kvalitatiiviseen arviointiin perustuvat menetelmät, kuten tuotteen koko elinkaaren ympäristövaikutusta mittaavat ekologiset jalanjäljet ja mittatikut, pitäisi poliittisin päätöksin saattaa kuluttajien tietoon eettis-

ten valintojen mahdollistamiseksi, arkipäivän työkaluiksi. Ehkä tämäkään ei yksin riitä kiihnanjokidelfiin katoamisen kaltaisten menetysten välttämiseksi, mutta ainakin sillä saadaan jaettua kansalaisille vastuuta omien päätösten merkityksestä ympäristölle, sillä globaalistuvan talouden moraalilla ei ole itsestäänselvyys.

LÄHTEET

- FT 500 2007. *Financial Times Global 500 reports*. www.ft.com
- Hansson, M., Liljeblom, E., Löflund, A., Maury, B., Pasternack, D. & Rosenberg, M. 2003: *Kannustinjärjestelmät sekä niiden toimivuus suomalaisissa valtionyhtiöissä ja valtion osakkuusyhtiöissä*. Edita, Helsinki.
- Held, D. & McGrew, A. 2005: *Globalisaatio – puolesta ja vastaan*. Vastapaino, Tampere.
- Helsingin Sanomat* 28.1.2007: Jorma Ollilan haastattelu ilmastonmuutoksesta.
- Jensen, M. C. & Meckling, W. H. 1976: Theory of the firm: Managerial behaviour, agency cost and ownership structure. *Journal of Financial Economics* 3:306–360.
- Lloyd, P. J. 1992: *Regionalization and world trade*. OECD Economics Studies 18.
- Rugman, A. 2001: *The end of globalization*. Random House, New York.
- Smith, A. 1759: *The theory of moral sentiments* (toim. Raphael, D. D. & Macfie, A. L.). Clarendon Press, Oxford.
- Stern, N. 2007: *The economics of climate change*. *The Stern Review*. Cambridge University Press.
- Suomen pysyvä edustusto OECD:ssä ja UNESCOssa (www.finlandunesco.org).
- Thompson, G. 1998: Globalization versus regionalism? *Journal of North African Studies* 3(2).
- Wolf, M. 2002: Countries still rule the world. *Financial Times*, 6.2.2002.
- YLE Uutiset 12.9.2006 ja 14.8.2007.
- Ympäristöhallinnon verkkopalvelu (www.ymparisto.fi).

Kirjoittaja on biologi, joka valmistelee väitöskirjaa Turun yliopistossa yritysten ekosysteemi- ja biodiversiteettivaikutuksista sekä yhteiskuntavastuusta.